

СІНТАКСІЧНАЯ НЕПАЎНАТА Ў СТРУКТУРЫ ЗВЫШФРАЗАВАГА АДЗІНСТВА Ў БЕЛАРУСКАЙ І КІТАЙСКАЙ МОВАХ

Н. У. Чайка

*доктар філалагічных навук, прафесар кафедры мовазнаўства
і лінгвадыдактыкі філалагічнага факультэта,
ўстановы адукацыі «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт
імя Максіма Танка»*

Структурна-сітаксічныя мадыфікацыі шырока функцыянуюць у мовах флектыўнага і ізаляванага тыпаў, таму патрабуюць іх комплекснага і ўсебаковага вывучэння. Варыятыўныя сінтаксічныя адзінкі вывучаліся ў межах розных сінтаксічных школ і напрамкаў, і кваліфікацыя іх абумоўлена тэарэтычнымі асновамі канкрэтнай сінтаксічнай школы. У рамках структурнага сінтаксісу няпоўныя канструкцыі адносілі да варыятыўных, класіфікацыя якіх ажыццяўлялася з улікам іх інварыянтаў (Лі Цзінсі, Ляо Сюйдунь, Фан Сяо, Д. Арма, А. В. Грудзева [1; 4; 6–8]). Іх семантычная значымасць, на думку вучоных, абумоўлена ўзаемадзеяннем розных адзінак мовы. Метадалагічныя прынцыпы функцыянальнай школы дазвалялі кваліфікаваць няпоўныя канструкцыі як функцыянальна дастатковыя (П. А. Лекант, Г. А. Золатава, Ван Вэйсінь, Чжу Дэсі [2; 3; 5; 9]). Відавочна, што перад намі палярныя канцэпцыі структурна-сітаксічных мадыфікацый, якія ўлічваюць розныя прынцыпы арганізацыі мовы.

Як бачна, праблема сінтаксічнай непаўнаты актыўна вывучаецца ў мовазнаўстве. Аднак патрабуюць аналізу тыпалагічныя асаблівасці сінтаксічнай непаўнаты ў мовах рознага строю – флектыўных і ізаляваных. Актуальнасць вывучэння падобнай з’явы абумоўлена адсутнасцю ў навуковай літаратуры падобных прац, да таго ж яно бачыцца нам новым і перспектыўным.

Мэта даследавання ў артыкуле – выявіць з’явы непаўнаты на ўзроўні звышфразовага адзінства ў беларускай і кітайскай мовах.

У структуры звышфразовага адзінства дзейнік можа выступаць у якасці кампенсаторнага кампанента, што прадвызначае аднаразовую эксплікацыю дзейніка ў кампаненце звышфразовага адзінства: Вясёлай чародкаю дзяўчаты знікаюць з вестыбюлю. Галіна папраўляе валасы. З’яўляецца Святлана, кволая, стомленая. Падыходзіць да гардэроба, сядзе на лаўку, пачынае развязаць тасёмкі халата (А. Дзялендзік); Святлана. А ён не пускаў. Хацеў, каб я паступала ў яго інстытут. Я адмовілася. Прыехала ў Мінск і паступіла сама. Паглядзі ў акно. Учора ўвечары, калі мы выходзілі з клінікі, ён стаяў на тым жа месцы (А. Дзялендзік). Пераменны характар суб’ект набывае ў беларускай мове ў тых выпадках, калі дзейнік

змьяне сінтаксічную функцыю: Гастрыт (з адчаем). А я з бальніцы ўцёк... Вазьміце мяне... Коляць, а мне ўсё цяжэй... Парашкамі кормяць, а мне ўсё страшней... Не магу больш... Цяжка... Халадна... Страшна без вас... Я, Васіль... я тваю смерць на сябе вазьму... За дваімі яна не прыйдзе... Толькі не праганяйце мяне... Пашкадуйце... (А. Дудараў). Няпоўныя сказы могуць мець безаб'ектную структуру: Дзе ж яшчэ? Я во падумаю-падумаю, а што, калі б мае бацька-маці ўзялі дый не нарадзілі мяне?! Га? Ды я б ім гэтага ніколі не дараваў! Хаця нясоладка было: тры вайны адпляскаў... мнагавата. Ды і без вайны жыццё мёдам не было... І ад чужых, і ад сваіх нацяргеўся... (А. Дудараў).

Кампенсацыя сэнсу паміж кампанентамі звышфразовага адзінства можа ажыццяўляцца з удзелам семантыка-сінтаксічных адносін: Без двух няпоўных месяцаў мне восемдзесят шэсць, яму было ўчора сорок сем. Калі віншаваў яго раненька па тэлефоне, пакуль не выйдзе на працу, само неяк сказалася: сынок (Я. Брыль); *Потым пачала расказаць, як жыла раней, вясёлыя, смяшлівыя гісторыі... Яна, мусіць, хацела, каб Ніна, слухаючы гэтыя ўспаміны, забылася на свой боль* (І. Мележ).

У кітайскай мове сінтаксічныя адносіны спрыяюць структурнаму папаўненню незамешчанай сінтаксічнай пазіцыі і даюць фармальную кваліфікацыю канструкцыі. Найбольш часта паміж кампанентамі звышфразовага адзінства ўстанаўліваюцца адносіны паслядоўнасці: 崐有些累了，慢慢下坡。觉得有什么跟着，回头见是柳，它轻轻摇着尾巴，脸上的表情极温顺，似乎在问：“让我送一程（宗璞，《东藏记》，第61页）(літар. Мэй крыху стамілася, ідучы па горным схіле. Раптам (*Мэй*) адчула, што нехта ідзе ўслед за ёй, павярнула галаву і ўбачыла сабаку: яна, памахваючы хвостом, ласкава глядзела, быццам хацела сказаць: «Давай правяду»).

Для моў ізаляванага тыпу характэрнымі з'яўляюцца адносіны ўключэння, якія выступаюць сродкам кампенсацыі апушчанага члена: з іх дапамогай адмяжоўваюцца няпоўныя сказы ад несуб'ектна-прэдыкатыўных: 当然，这对我来说自然是天大的好事。那时候上大学不但不不要钱，还给生活费呢（李佩甫，《生命册》，第33页）(літар. Конечно, это для меня, естественно, очень хорошее дело. Когда (*я*) учился в университете, не просто не платил, еще давали денег на расходы).

Супраціўныя адносіны таксама выступаюць кампенсаторным сродкам у структуры звышфразовага адзінства: 塔娜在这里时，我爱她，被她迷得头昏脑胀。但一离开，时间一长，我这脑子里，连她的样子的轮廓都显不出来了（阿来，《尘埃落定》，第169页）(літар. Калі Таня была тут, я кахаў яе, быў зачараваны ёй. Але як толькі яна надоўга паехала, нават не мог згадаць, як яна выглядае) і раздзяляльных: 她说不清楚为谁而难过。为李向前？为她自己？还是为别的什么人（路遥，《平凡的世界》，第338页）(літар. Яна не можа

зразумець – дзеля чаго яна пакутвала. (*Яна пакутвала*) Або дзеля Лі Сянцянъ? Або дзеля сябе? Або дзеля іншага чалавека?).

Універсальныя моўныя ўласцівасці – наяўнасць незамешчанай сінтаксічнай пазіцыі і магчымасць яе кампенсацыі на звышфразавым узроўні – абумоўліваюць структурнае і функцыянальнае падабенства беларускай і кітайскай моў. Пры гэтым пэўнае адрозненне паміж аналізуемымі мовамі назіраецца ў наступным: у кітайскай мове кампенсаторны кампанент выконвае дыферэнцыяльную функцыю – адмяжоўвае няпоўныя канструкцыі ад несуб’ектна-прэдыкатыўных. Акрамя таго, у мовах ізаляванага тыпу спектр сінтаксічных адносін больш шырокі, адпаведна, відавы клас будзе большым.

Няпоўныя канструкцыі з кампенсаторным кампанентам – выказнікам – назіраюцца ў беларускай і кітайскай мовах. Дубліраванне кампанента ў кантэксте робіць магчымым кампенсацыю семантыкі без удзелу семантыка-сінтаксічных адносін паміж сказамі. Пры гэтым экспліцытна выражаны выказнік мае канстантны характар і ўказвае і на граматычнае значэнне апушчанага прэдыката: У душы, як Божы знак: // Хата... Канюшына... Жыта... // Бульба... Бусел... Шпак... // Мроя... Хлопец закаханы... // Цемра... Шлях дамоў... (Л. Дайнека); Трое маіх сяброў ідуць па белай нерушы, і ланцужкі іх слядоў абрываюцца. Спачатку за адным, потым за другім, потым за трэцім (У. Арлоў).

Кампенсаторная функцыя кампанента ў структуры дыялагічнага адзінства ажыццяўляецца аналагічным чынам: Купалка. Хіба бацькі не расказваюць табе казак, паданняў? Хлопчык. *Расказваюць*. Купалка. *Пра каго?* Хлопчык. *Пра Бураціна, пра Снежную каралеву, пра Дзюймавачку...* Купалка (*расчаравана*). А-а-а... Пра мяне, значыць, забыліся. Хлопчык. *Бабуля штось казала. Пачакай, я ўспомню* (Г. Каржанеўская). Рэплікі дыялога выступаюць у якасці кампенсаторных кампанентаў.

Спецыфічная ўласцівасць кітайскай мовы – адсутнасць дзеяслоўнага кіравання – не дазваляе шырока прадудыраваць канструкцыі з сінтаксічнай непаўнатой. Функцыянаванне іх магчыма толькі ў структуры звышфразовага адзінства спосабам дубліравання выказніка: 襄垣县离沁源县有一百多里, 从此逢年过节, 老曹翻山越岭, 到老韩家串亲戚。一年三次, 端午节一次, 八月十五一次, 过年一次 (刘震云, 《一句顶一万句》, 第139页) (літар. Стары Сяо наведвае свайго сябра Хана рэгулярна. (*Наведвае*) тры разы на год: на свята Дуаньў адзін раз, 15 жніўня адзін раз і на Новы год яшчэ адзін раз). Часцей падобныя канструкцыі ўжываюцца ў структуры дыялагічнага адзінства, што тлумачыцца сэнсава-граматычнымі асаблівасцямі яго арганізацыі: “韩木林送你回来的吗?” “我自己 (张洁, 《无字》, 第414页) (літар. – *Хан Мулін правёў цябе дадому? – Я сама (дайшла дадому)*).

Назіраюцца адзінкавыя выпадкі пропуску даданага членаў сказа, у прыватнасці, дапаўненняў. Ступень прадуктыўнасці падобных канструкцый нізкая, бо сінтаксічная пазіцыя дапаўнення з'яўляецца абавязковай не пры ўсіх дзеясловах, таму іх функцыянаванне абмежавана пэўнымі тыпамі прэдыкатыўнай семантыкі. Пераходны дзеяслоў можа адкрываць незамешчаную сінтаксічную пазіцыю, і ў такім выпадку канструкцыя кваліфікуецца як няпоўная: *Цікаваць выклікаюць і традыцыі ВНУ. Кожная ўстанова выпрацоўвае свае* (ЛіМ).

Найбольш пашыраны канструкцыі з апушчаным дапаўненнем у структуры дыялагічнага адзінства: Яна зусім не здзівілася. Здзівіўся я, даведаўшыся, што гэта слова ёй знаёма. – Што ж, вельмі цікава. А чым вы зацікаўлены? Песнямі, прымаўкамі? – *Легендамі, пані. Старымі мясцовымі легендамі* (У. Караткевіч); Дачка. Але і нашаму дасталася. Яму адарвалі вуха. Тата. *Як вуха?* (А. Макаёнак). Гэта тлумачыцца асаблівасцямі структурнай арганізацыі дыялагічнай мовы: рэплікі ўяўляюць сабой структурна-сэнсавае адзінства, што дазваляе экспліцытна выражаць толькі кампаненты, якія змяшчаюць новую інфармацыю.

Універсальныя і спецыфічныя параметры тыпалогіі з'яўляюцца метадыялагічнай базай для ўпарадкавання няпоўных канструкцый у беларускай і англійскай мовах, для пабудовы іх тыпалогіі. Да ўніверсальных мы адносім магчымасць структурнай дыферэнцыяцыі канструкцый у беларускай і кітайскай мовах і катэгорыю сінтаксічнай непаўнаты ў іх, да спецыфічных – асаблівасці сінтаксічнай сувязі кампанентаў і парадак слоў у аналізуемых мовах.

Адсутнасць маркераў сінтаксічнай сувязі ў кітайскай мове выступае яе тыпалагічнай асаблівасцю, што дазваляе кваліфікаваць усе кампаненты як раўназначныя. Таму ў мовах ізаляванага тыпу ўсе члены сказа ў роўнай меры могуць выступаць як кампенсаторныя. Аўтаномнасць сінтаксічных пазіцый у мовах ізаляванага тыпу адкрывае магчымасці для кампенсацыі апушчанага члена семантычна тоесным кампанентам без уліку яго граматычнай маркіроўкі. У працэсе кампенсацыі апушчанага члена ў кітайскай мове можа мяняцца яго сінтаксічны статус, у выніку чаго ўтвараюцца бінарныя парадэгмы апушчанага і кампенсаторнага кампанентаў.

Пры пабудове тыпалогіі няпоўных канструкцый улічваўся парадак слоў, які істотна ўплывае на тыпа- і відаўтварэнне няпоўных канструкцый у кітайскай мове. Названы параметр дазваляе выдзеліць у мовах ізаляванага тыпу перадпазіцыйныя і постпазіцыйныя няпоўныя канструкцыі на ўзроўні поліпрэдыкатыўнай сінтаксічнай адзінкі. Пры гэтым на кваліфікацыю няпоўных канструкцый на ўзроўні звышфразавога адзінства парадак слоў істотна не ўплывае.

Бібліографічний спіс

1. Грудева, Е. В. Избыточность и эллипсис в русском письменном тексте / Е. В. Грудева. – Череповец : Черепов. гос. ун-т, 2007. – 251 с.
2. Золотова, Г. А. К вопросу о неполных предложениях / Г. А. Золотова // Русский язык : сб. тр. : посвящ. памяти д-ра филол. наук, проф. Николая Николаевича Прокоповича / Моск. гос. пед. ин-т ; редкол.: Л. Ю. Максимов [и др.]. – М., 1975. – С. 106–118.
3. Лекант, П. А. К проблеме неполных предложений в русском языке / П. А. Лекант // Учен. зап. / Моск. обл. пед. ин-т. – М., 1963. – Т. 139, вып. 9 : Русский язык и литература. – С. 43–49.
4. Harma, J. Sur l'omission du verbe et sa recuperabilité en français / J. Harma // Actes du 9e Congrès des romanistes scandinaves, Helsinki, 13–17 aout 1984. – Helsinki, 1986. – P. 135–146.
5. 王, 维贤. 现代汉语语法理论研究 / 王维贤. – 北京: 语文出版社, 1997, 300页 (Ван, Вэйсянь. Теоретическая грамматика современного китайского языка / Ван Вэйсянь. – Пекин : изд-во китайского языка, 1997. – 300 с.).
6. 黎, 锦熙. 新著国语文法 / 黎锦熙. – 长沙: 湖南教育出版社, 2007, 347页 (Ли, Цзинси. Грамматика китайского языка / Ли Цзинси. – Чанша : Хунан. Обра. изд-во, 2007. – 347 с.).
7. 范, 晓. 语法理论纲要 / 范晓, 张豫峰. – 上海: 上海译文出版社, 2003, 549页 (Фан, Сяо. Очерки грамматической теории / Фан Сяо, Чжан Юйфэн. – Шанхай : Шанхайское изд-во переводов, 2003. – 549 с.).
8. 黄, 伯荣. 现代汉语. 下册 / 黄伯荣, 廖序东. – 北京: 高等教育出版社, 2007, 261页. (Хуан, Божунь. Современный китайский язык. последняя часть / Хуан Божунь, Ляо Сюйдунь. – Пекин : Изд-во Высшего образования, 2007. – 261 с.).
9. 朱, 德熙. 现代汉语语法研究 / 朱德熙. – 北京: 商务印书馆, 1997, 224页 (Чжу, Дэси. Исследование грамматики современного китайского языка / Чжу Дэси. – Пекин : Коммерческое изд-во, 1997. – 224 с.).